

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ ЯК ОБ'ЄКТУ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ

Резюме. У статті висвітлено теоретичні та методологічні аспекти ліквідності банку. Досліджено сутність банківської ліквідності як багаторівневої системи категорій.

Resume. The theoretical and methodological aspects of liquidity of bank are reflected in the article. Essence of bank liquidity is investigational as a multilevel system of categories.

Ключові слова: ліквідність банку, ліквідність об'єкта, ліквідність суб'єкта, ліквідність банківської системи, ліквідність балансу, ліквідність активів, ліквідні пасиви.

Вступ. Розвиток банківської системи в умовах нестабільності економіки потребує забезпечення ефективного функціонування основних інституцій. Стратегічний підхід до управління та планування банківською діяльністю дає змогу зберегти або покращити позиції банку на фінансовому ринку, досягти визначених цілей, уникнути фінансових, у тому числі банківських ризиків, привести у відповідність основні показники діяльності.

Разом з тим, ліквідність є одним із ключових понять у банківській діяльності, основою характеристик надійності та стійкості банківських інститутів. Не відносячи до основних цілей банківської діяльності, наприклад, отримання прибутку, організація інвестицій в тій чи іншій галузі економіки, організація та розвиток системи розрахунків, проблеми управління ліквідністю посідають важливе місце у діяльності банків, оскільки підтримання належного рівня їх ліквідності дає змогу постійно залишатися платоспроможним, створюючи цим достатні умови для досягнення основних цілей банківської діяльності та стійкого розвитку національної економіки.

Розвиток економічних відносин у світі за останні десятиліття зумовив ускладнення фінансової системи і, як наслідок, банківської діяльності. Такі тенденції не могли не вплинути на проблеми управління банківською ліквідністю. Внаслідок цього на кожному етапі розвитку стали динамічно змінюватись не тільки завдання та заходи управління ліквідністю, а й економічна суть самого поняття ліквідність.

Враховуючи відмінності функціонування в економічних механізмах України та країн Європи, на даний час поняття ліквідності в наукових працях іноземних та вітчизняних авторів трактується по-різному як за формою, так і за змістом. Принципова відмінність визначення, на наш погляд, пов'язана з різним тлумаченням проявів ліквідності.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню банківської ліквідності присвячено багато наукових праць. В Україні цю проблему вивчали такі науковці, як А. М. Герасимович, А. М. Мороз, О. В. Дзюблюк, Б. Л. Луців, Л. О. Примостка та ін. Серед російських вчених слід відмітити праці Л. Г. Батракової, М.Б. Диченка, О.І. Лаврушина, Г.С. Панової. Фундаментальними з даної проблематики є праці Пітера С. Роуза та Сінкі Дж.Ф.

Метою статті є, опираючись на наукові здобутки вчених, провести аналіз теоретичних основ ліквідності банку.

Виклад основного матеріалу. Термін “ліквідність” походить від латинського liquidus, що в перекладі означає рідкий, текучий, тобто ліквідність характеризується легкістю в реалізації, продажі, перетворенні матеріальних цінностей та інших активів у грошові кошти.

Широке розповсюдження в теорії та практиці банківської діяльності термін “ліквідність банку” отримує в другій половині 30-х рр. XX ст. (після періоду „Великої депресії”) завдяки працям Дж. Кейнса – засновника першої макроекономічної доктрини регулювання ринкового господарства. В праці “Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей” (1936 р.) Дж.Кейнс описав психологічний мотив “надання переваги ліквідності” – прагнення господарюючих суб'єктів зберігати отримані доходи в грошовій формі.

У сучасній економічній літературі зустрічаються різні трактування поняття ліквідності банку. Так, автори О. І. Лаврушин, В. І. Букато, Ю. І. Львов обмежуються найпростішими визначеннями ліквідності: це легкість перетворення активів банку в грошові засоби. Науковці С. Ф. Жуков, В. І. Колесніков, А. В. Ісаїчова включають в поняття ліквідності здатність банку

своєчасно виконувати вимоги за зобов'язаннями. Третю точку зору щодо визначення ліквідності висловлюють вчені Дж. Сінкі і Е.Рід.

Дж. Сінкі подає таке тлумачення даного терміну: “Ліквідність насамперед необхідна банкам, для того, щоб бути готовими до викупу депозитів і задовольняти попит на кредити. Непередбачені зміни потоків створюють для банків проблеми ліквідності” [6]. Таке визначення, на наш погляд, з одного боку, має практичний характер (функціональність щодо визначень економічних понять властива науковій літературі Заходу), з іншого – вона визначає банківську специфіку.

Американський економіст Е. Рід зазначає: “Банк вважається ліквідним, якщо суми його готівкових коштів та інших ліквідних активів, а також можливість швидко мобілізувати кошти з інших джерел, достатні для своєчасного погашення боргових і фінансових зобов'язань. Крім цього, банк повинен мати достатній ліквідний резерв для задоволення практично будь-яких непередбачених фінансових потреб” [5].

В Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженій Постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368, подається ширше трактування поняття ліквідності. Ліквідність банку визначається, як “здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів” [1].

Таким чином, визначення ліквідності банку, який діє на сучасних фінансових ринках, має передбачати: здатність активів перетворюватися в засоби платежу; здатність банку розраховуватись за свої зобов'язання у будь-який момент; здатність банку залучати додаткові ліквідні кошти на фінансових ринках.

Отже, ліквідність слід розуміти, як здатність банку своєчасно та з мінімальними витратами виконувати вимоги щодо виплати за своїми зобов'язаннями та бути готовим задовольнити потреби в кредиті клієнтів банку.

З врахування цього в світовій банківській теорії та практиці ліквідність розуміють як запас, або потік. Так, ліквідність як запас дає змогу визначити рівень можливості банку виконати свої зобов'язання перед клієнтами на певну дату шляхом зміни структури активів на користь їх високоліквідних статей за рахунок невикористаних резервів, які є в цій сфері. Вона передбачає наявність у балансі банку певної кількості активів, які можуть бути спрямовані на погашення зобов'язань банку перед клієнтами. Таким чином, ліквідність-запас характеризує ліквідність банку на певний момент і відображає наявність ресурсів для задоволення зобов'язань на даний момент. Разом із цим, такий показник недостатньо повно відображає реальну суть ліквідності, яка є доволі динамічною і змінною. Це, зокрема, виявляється у ситуації, коли банк володіє достатнім рівнем ліквідних активів для підтримання миттєвої та поточної ліквідності, але з часом з огляду на перевищення вхідного потоку зобов'язань над потоком трансформації вкладень у ліквідні активи втрачає здатність відповідати за зобов'язаннями. Щоб заперечити цьому і протидіяти втраті ліквідності в майбутньому, було розроблено прогресивний і комплексний підхід до характеристики ліквідності – визначення ліквідності як потік.

Ліквідність як потік аналізується з точки зору динаміки, що передбачає оцінювання здатності банку впродовж певного періоду змінювати несприятливий рівень ліквідності або запобігати погіршенню досягнутого, об'єктивно необхідного рівня ліквідності (зберігати його) шляхом ефективного управління відповідними статтями активів та пасивів, залученням додаткових коштів, підвищення фінансової стійкості через збільшення доходів. Ліквідність-потік відображає стан ліквідності запасу в майбутньому, тобто дає змогу визначити її прогностичні значення і динамічні зміни з врахуванням впливу вхідних і вихідних грошових потоків, які утворилися при придбанні банком нових зобов'язань і вимог, а також здатності банку змінювати структуру пасивів та активів. Прогнозування здійснюється на короткотермінову перспективу (від одного до трьох місяців) і характеризує поточну або короткотермінову ліквідність банку.

На нашу думку, для комплексної оцінки ліквідності банку потрібно в сукупності розглядати поточну ліквідність балансу банку (запас) й перспективну ліквідність (потік).

Ми вважаємо, що серед зазначених трактувань ліквідності найбільш правомірним є підхід до ліквідності як ринкового об'єкта (товару, фінансового активу, грошей), господарюючого суб'єкта (кредитної організації) та ринку (товарного, грошового, кредитного). Якщо ліквідність об'єкта розглядати як здатність реалізуватися з мінімальними витратами і в необхідний момент, то ліквідність суб'єкта, як правило, визначають з двох точок зору. З одного боку, акцентується увага на ліквідності його активів, з іншого – на можливості виконання зобов'язань. Ліквідність ринку розглядається з позиції його місткості, амортизації, зміни в попиті та пропозиції без відповідного значного коливання цін.

Стійке, передбачуване функціонування ринку багато в чому залежить від того, наскільки його учасники зможуть забезпечити швидке і безперешкодне перетворення тимчасово вільних грошових коштів у капітал у формі різних фінансових активів і такий швидкий і безперешкодний перехід цих активів у вихідну грошову форму.

Ринок у вузькому значенні відображає суть процесу обміну, пов'язаного з купівлею-продажем матеріальних благ і послуг. З огляду на це ринок є сукупністю угод купівлі та продажу товарів, місцем, де продавці та покупці знаходять один одного. В широкому розумінні це форма соціально-економічного життя суспільства, за якої відтворення матеріальних благ, реалізація інтересів здійснюється на основі принципів товарного виробництва та обігу, головним з яких є свобода господарської діяльності з метою одержання прибутку.

Таким чином, виокремимо його головні функціональні призначення. Ринок дає змогу реалізувати соціально-економічні взаємозв'язки господарюючих суб'єктів, тоді як ліквідність, як його якісна характеристика забезпечує цю реалізацію.

Згідно з вужчим підходом щодо визначення ринку можна виокремити поняття “ліквідність ринкового об'єкта” і “ліквідність господарюючого суб'єкта”. Ці економічні поняття як з точки зору формальної логіки, так і практики можна вважати самостійними якісними характеристиками. Ліквідність об'єкта – це якісна характеристика будь-якого товару чи фінансового активу. Ліквідність суб'єкта – якісна характеристику господарюючого суб'єкта. При цьому слід зазначити, що поняття “ліквідність об'єкта” і “ліквідність суб'єкта” на практиці можуть бути порівняно самостійними. Так, наприклад, банк, який здійснює купівлю-продаж є суб'єктом, а ліквідність банку - об'єктом оцінки.

Якщо ліквідність об'єкта – поняття доволі поширене в будь-якій сфері економічного життя суспільства, то ліквідність суб'єкта отримує найбільш повний розвиток у сфері банківського капіталу. Остання обставина зумовлена тим, що банк як посередник між продавцем і покупцем базує свою діяльність саме на розриві в часі руху грошей і товарів.

Таким чином, якщо відносини є результатом взаємодії суб'єктів, то ліквідність може бути розглянута лише як “можливість цієї взаємодії” в чітких межах, які визначають специфіку поняття, що досліджується. Соціально-економічна взаємодія суб'єктів, взаємозв'язок їх інтересів реалізується за допомогою ринку. Інакше кажучи, ринок здійснює реалізацію соціально-економічних взаємодій економічно зумовлених господарюючих суб'єктів, а ліквідність, як одна з якісних характеристик об'єктів і суб'єктів, дає змогу реалізувати цей взаємозв'язок і взаємодію.

Ліквідність щодо господарюючого суб'єкта, ринкового об'єкта і загалом ринку є якісною характеристикою. Ліквідність ринкового об'єкта, господарюючого суб'єкта і ринку – це необхідна умова взаємодії суб'єктів і задоволення їх інтересів. Крім цього, ліквідність як якісна характеристика є об'єктивною вимогою всього ринкового механізму.

Основними умовами для ринкового об'єкта, необхідних для реалізації ліквідності як якісної характеристики та задоволення вимог ринкового механізму, є: спільність вартості та споживчої вартості товару, мінімальна величина трансакційних витрат, легкість реалізації товару.

Ліквідність суб'єкта загалом можна охарактеризувати за такими параметрами:

- 1) наявністю ліквідних активів для виконання зобов'язань перед постачальниками, підрядниками, бюджетом, різними кредиторами;
- 2) достатністю власних коштів для життєдіяльності (оборотних і основних коштів, які характеризуються якісними і кількісними показниками);
- 3) залежністю від зовнішніх джерел фінансування.

Крім того, ліквідність суб'єкта визначається величиною позабалансових зобов'язань, добросовісності суб'єкта у виконанні платежів і загальною культурою взаємовідносин з контрагентами, здатністю суб'єкта випускати цінні папери, які користуються попитом на ринку. У випадку купівлі-продажу (процесів злиття, поглинання) ліквідність суб'єкта "переходить" у ліквідність об'єкта. Йдеться про реальну оцінку майна даного суб'єкта – матеріального і нематеріального, можливості реалізації його активів і бізнесу з найменшими втратами.

Основними параметрами ліквідності ринку, на наш погляд, є: високий ступінь прозорості ринку (повна інформація про ринок, вільний вхід на ринок і вихід із нього); велика кількість покупців і продавців на ринку; об'єктивний процес ціноутворення (відсутність монопольного контролю над цінами); високий ступінь мобільності ринку.

Виокремивши "ліквідність об'єкта" і "ліквідність суб'єкта" необхідно вказати, що об'єкт і суб'єкт є невід'ємним елементом ринку і ринкової економіки як системи взаємопов'язаних соціально-економічних відносин, процесів та явищ.

На наш погляд, у сучасних економічних умовах банківську ліквідність слід розглядати як багаторівневу систему категорій, яка містить структурні елементи: ліквідність банківської системи; ліквідність банку; ліквідність балансу банку; ліквідність активів; ліквідність пасивів.

Ліквідність банківської системи – це спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх боргових зобов'язань перед вкладниками, кредиторами і засновниками банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних та фізичних осіб, надавати кредити й інвестувати розвиток економіки країни. Ліквідність банківської системи залежить від ліквідності банківських установ, НБУ і держави, а також розвитку міжбанківського ринку, що дає змогу вважати банківську систему єдиним цілим. На ліквідність банківської системи впливають зовнішній та внутрішній борг України; рівень інвестицій; динаміка кредиторської та дебіторської заборгованості; законодавчо-нормативна база захисту кредитора.

Ліквідність банку – це його здатність своєчасно погашати свої зобов'язання. Інакше кажучи, суми його грошових коштів, які можна швидко мобілізувати з інших джерел, дають змогу вчасно виконувати зобов'язання за пасивом. Зокрема, з метою підтримання стабільності банк повинен мати певний ліквідний резерв для виконання непередбачених зобов'язань, які можуть бути зумовлені як змінами стану грошового ринку, так і фінансовим станом клієнтів або банків-партнерів. Ліквідність банку буває статистичною та динамічною. Статистична ліквідність – це ліквідність банку, яка визначається на конкретний період, на певну дату. Це означає, що на будь-яку необхідну дату робиться зріз всіх операцій, аналіз всіх договорів і визначається виконання всіх зобов'язань банку за всіма договорами на дану дату. Динамічна ліквідність – ліквідність банку, яка визначається на конкретний період, але з врахуванням прогнозу стану ліквідності на майбутній період. Суть у тому, що статистична ліквідність може бути повною за умови, що на наступний день банк повинен здійснити виплату значного депозиту. При цьому, наприклад, з врахуванням планових надходжень ліквідних коштів прогноз дасть змогу отримати результат відсутності їх в достатньому розмірі і динамічна ліквідність буде незадовільною. Динамічну ліквідність можна поділити на дві підгрупи: короткотермінову та довготермінову. Короткотермінова ліквідність визначається з врахуванням прогнозу стану банку на 1 – 3 місяці. Довготермінова ліквідність визначається з врахуванням прогнозу стану банку на період більше одного року. Статистична та динамічна ліквідність банку бувають різними за ступенем повноти: повна, задовільна та незадовільна ліквідність. Повна ліквідність банку дає змогу виконувати всі зобов'язання за всіма договорами без порушень термінів. Задовільна ліквідність банку – це стан ліквідності, за якої банк порушує зобов'язання тільки за платежами, які пов'язані з адміністративно-господарськими витратами. Всі інші види порушень зобов'язань банком свідчать про незадовільну ліквідність.

Ліквідність балансу є співвідношенням окремих статей балансу відповідно до встановлених нормативів. Баланс банку вважається ліквідним, якщо його стан дає змогу за рахунок швидкої реалізації коштів за активом покривати термінові зобов'язання за пасивами. Можливість швидкого перетворення активів банку в грошову форму для виконання власних зобов'язань зумовлена багатьма чинниками, серед яких головний – відповідність термінів та обсягів розміщення фінансових ресурсів термінам та обсягам їх залучення. На основі балансу

банку можна розрахувати показники ліквідності, з яких окремі регламентовані НБУ, а інші можуть бути визначені самостійно для потреб банку при проведенні аналізу його надійності.

Ліквідність активів передбачає, що активи можуть бути безпосередньо використані для погашення боргових зобов'язань або трансформуватися в грошові та інші платіжні засоби. До ліквідних активів належать: готівка, банківські метали, кошти на коррахунках в НБУ та інших банках, державні цінні папери.

На наш погляд, суть категорії “ліквідні пасиви” полягає в тому, що це пасиви, які стабільно перебувають в обігу, не є надзвичайно чутливими до відсоткових ставок та постійно поповнюються. До ліквідних пасивів належать залишки на поточних рахунках постійних клієнтів банку, кредити, отримані від міжнародних фінансових організацій. Зокрема, ліквідність банку підвищується, коли мінливість залишків залучених ним коштів зменшується.

Таким чином, для банку ліквідність є необхідною умовою стійкості його фінансового стану поряд з ризикованими активними та пасивними операціями.

Оскільки, ліквідність банку є складним системним поняттям, то її неможливо оцінити за допомогою одного показника, і, як наслідок, для оцінки використовується ряд показників, які в комплексі дають змогу оцінити рівень ліквідності банку.

Коефіцієнтний метод є різновидністю кількісного аналізу діяльності банку, і його застосування до аналізу ліквідності на практиці має важливе значення. Метод розрахунку коефіцієнтів дає змогу визначити кількісний взаємозв'язок між різними статтями, розділами або групами статей балансу. Цей метод полягає в тому, щоб на основі отриманих розрахунків кількісно оцінити наявний рівень ліквідності та визначити зміни потреб банку в ліквідних коштах, тобто розмір його ліквідних активів, який має перевищувати суму вимог, які прогножуються.

В Україні нормативні показники ліквідності для банків встановлює Національний банк України з метою регулювання ліквідності та забезпечення їх стійкості та надійності. За роки становлення банківської системи України економічні показники зазнали значних змін. Ці зміни зумовлені такими обставинами, як:

- банкрутством багатьох банків, що привело до посилення вимог щодо платоспроможності та ліквідності;
- приєднанням України до Базельської конвенції щодо ефективного банківського нагляду.

Одним із документів, який регулює діяльність банків та їх ліквідність, є Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 20 серпня 2001 р. № 368 [1]. Згідно з цією Інструкцією, встановлено такі нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність (Н4);
- поточна ліквідність (Н5);
- короткострокова ліквідність (Н6).

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше ніж 20 відсотків. Якщо миттєва ліквідність суттєво перевищує нормативне значення, це означає, що банк має велику частку зобов'язань до запитання, відчуває труднощі з розміщенням коштів, а управління ліквідністю організовано неналежним чином.

Миттєва ліквідність відображає здатність банку виконати всі свої зобов'язання впродовж кількох банківських днів. Якщо даний показник по банку суттєво перевищує нормативне значення, то можна вести мову про надмірну ліквідність, яка негативно впливає на загальну оцінку діяльності банку. Така тенденція свідчить про те, що високоліквідні активи працюють недостатньо, а банк не використав можливості отримання прибутку. Надлишкова ліквідність характерна для банківської системи України. Норматив миттєвої ліквідності обмежує ризик, пов'язаний з нездатністю банку миттєво мобілізувати кошти для розрахунку за рахунками до запитання.

Простежити динаміку нормативу найбільш достовірно можна не при щорічному розгляді дотримання банками нормативів, а при щомісячному, коли наочно представлені помісячні зміни, які при глибшому аналізі можна порівняти із зміною загальноекономічної ситуації в країні загалом і на ринку банківських продуктів зокрема та виявити причини змін.

Норматив поточної ліквідності (Н5) встановлюється для визначення збалансованості термінів і сум ліквідних активів і зобов'язань банку. Для розрахунку нормативу поточної ліквідності враховуються вимоги і зобов'язання банку з кінцевим терміном погашення до 30 днів. Таким чином, цим нормативом обмежується ризик через нездатність банку мобілізувати кошти для погашення зобов'язань упродовж 30 днів. Банківським установам потрібно формувати свою ресурсну базу за рахунок довготермінових пасивів та проводити активні операції з врахуванням особливостей залучених коштів. Норматив поточної ліквідності визначається як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язання банку з відповідними термінами виконання. Нормативне значення нормативу Н5 має бути не менш ніж – 40 %.

Коефіцієнт поточної ліквідності показує, наскільки збалансовані активи і пасиви банку на найближчий місяць, правильно спланована структура джерел і вкладень на короткотермінову перспективу, правильно працівники банку прогнозують поточні платежі та надходження. За допомогою цього показника визначається недорозміщення вільних коштів в активи, за допомогою яких отримують дохід, або, навпаки, перерозподіл їх у збитки ліквідності.

Норматив короткострокової ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Він визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Для розрахунку нормативу короткострокової ліквідності використовують ліквідні активи та короткострокові зобов'язання з початковим строком погашення до одного року. Нормативне значення коефіцієнта Н6 має бути не менш ніж 60 відсотків.

Однак для регулювання ліквідності банку можна використовувати інші показники. Серед таких показників, які є важливими з позиції ліквідності, можна виокремити норматив адекватності регулятивного капіталу. Чим більший капітал, тим більше можливості запобігти ризикам і більше можливостей забезпечити платоспроможність. Стабільність власного капіталу – основа ліквідності банку. Слід пам'ятати, що адекватність капіталу важлива не тільки з позиції самозбереження банку в разі неплатоспроможності, а й з позиції покриття ризиків для рентабельної роботи та економічного зростання банку. Для покращення управління ліквідністю банку, поряд з показником адекватності капіталу, потрібно вдосконалити методи розрахунку ризикованості активних і пасивних операцій.

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, правомірним є висновок, що одним із завдань функціонування банківської системи є забезпечення оптимального рівня стійкості та ліквідності банків. Стійкість системи банків є інтегрованим поняттям, яке характеризує якісний стан цієї системи. Вона відображає здатність банків виконувати свою функціональну роль в економіці, забезпечувати власне розширене відтворення банківського капіталу і долати дестабілізаційні чинники економічної кон'юнктури.

Для визначення рівня ліквідності банку слід враховувати внутрішні: співвідношення активних і пасивних операцій за термінами погашення; якість активів; достатність власних і стабільність залучених коштів; фінансові результати діяльності банку, зовнішні чинники; розвиток фінансового та грошового ринку.

Таким чином, кожний банк має самостійно забезпечувати підтримання ліквідності шляхом аналізу її стану та прогнозувати результати діяльності й проводити політику в області формування статутного капіталу, фонду спеціального призначення. Крім цього, діяльність банків, які є посередниками між тими, що розпоряджаються грошовими коштами у вигляді вкладів, і тими, хто їх потребує, полягає в тому, щоб раціонально залучати ці кошти і надавати їх у вигляді позики або інвестувати за високими ставками для отримання доходу. Для цього банку потрібні кошти у вигляді ліквідної форми, тобто такі активи, які можуть легко і швидко перетворюватися у грошові кошти з невеликим ризиком або без нього.

Використана література

1. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 року № 368.
2. Міщенко В.І. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. Вип.12 / В.І. Міщенко, А.В. Сомик та ін. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.

3. Міщенко В. Ліквідність банківської системи: економічна сутність, структура і методологічний підхід до аналізу / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2008. - № 11. – С. 6 – 9.
4. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. / Л.О. Примостка. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
5. Рид Э, Картер Р. Коммерческие банки / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993.- С. 327.
6. Синки Дж.м. Управление финансами в Кб./ Пер. с англ. М.: Catallaxy. 1994. – 820 с.
7. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент): Учебник / Под. ред. О. И. Лаврушина. – М.: Юристъ, 2003. – 688 с.